

ÉRTELMESES PÁRBESZÉD VAGY FUNDAMENTALIZMUS

DR. HABIL. ALBERT-LÓRINCZ CSANÁD

Absztrakt

Jelen eszmefuttatásban a szerző a demokratikus elveken alapuló neoliberális és a szubjektív meggyőződésen alapuló fundamentalista eszméket vizsgálja a hatalom legitimitációjának szempontjából. 20. század politikai ideológiái sorra bebizonyították hiányosságait. A mai, piacorientált kapitalista rendszerek a neoliberális piacgazdaság és a globalizmus ideológiája alapján szerveződnek, bár látni lehet gyengeségeiket. Napjaink Európai Uniója nemcsak eszmei, hanem tényleges megerősítésre szorulna, a társadalmi problémák hatékony kezelésében pedig egységesebb fellépésre volna szükség. Ilyen például a migráció kérdésköre vagy akár a kisebbségek helyzete, mivel egyikük sem tekinthető megoldottnak. Ehhez szükséges volna egy új politikai kultúra kialakítása, amely elmélyítené a demokráciát, megóvná az identitást, az egyenlőséget, a szabadságot és a szolidaritás hagyományos értékeit. A felmerülő társadalmi feszültségek csökkentésére választ nyújthat egy deliberatív és konszenzuserősítő, a liberális elvek mellett folytatott párbeszéd.

Kulcsszavak: demokrácia, liberalizmus, fundamentalizmus, hatalmi legitimitáció, közösségek

Bevezetés

A kortárs világ századvégi-századeleji szereplői – politikai aktorok és választópolgárok – két alapvető politikafilozófiai probléma sodrásában élnek, amint jelen eszmefuttatás címe is kiemeli: az egyik az értelmes párbeszéd, mint a hatalom legitimitációjának eszköze, a másik a fundamentalizmus, amely ugyancsak politikai hatalmat hitelesít. Az értelmes párbeszéd szükségessége a habermasi társadalmi nyilvánosság tézisében fogalmazódik meg a múlt század '60-as éveiben, és új szemléletbe helyezi a hatalom legitimitációjának kérdését¹. A fundamentalista törekvések felerősödése és a figyelemnek a társadalmi nyilvánosságra irányulása nagyjából egyszerre zajlik, merőben más kulturális terekben. A folyamat a 90-es években addig nem ismert lendületet vesz. A viszonylag gyors társadalmi változások nyilvánvalóan nyomást gyakorolnak az ideológiai doktrínákra is. A felgyorsult és egyre féktelenebb futásba kezdett világ számára a hagyományos politikai doktrínák már nem nyújtanak elégséges és biztonságos alapot, ezért tévesztésben vannak. "A politika biopolitikai jellegűvé vált, egyre inkább individuális és szubindividuális szinten kezdett működni" (Dugin 2017, 6. o.).

¹ Jürgen Habermas 1962-ben jelentette meg a *Strukturwandel der Öffentlichkeit* című könyvét (magyar nyelven *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban* címen 1971-ben jelent meg). Itt foglalkozik a hatalom legitimitációjának¹ kérdésével, amelyet diskurzuselméletével alapoz meg. Habermasnál a társadalmi nyilvánosság lesz a hatalom legitimitációjának eszköze.

A demokratikus társadalomszervezés

A demokráciáról való tudásunk, az érvényes demokratikus elvek és értékek bizonytalansága, a társadalomszervezés ideológiai irányának labilitása, a kiszámítható jövőkép hiánya, a liberális elv és gyakorlat közötti összhang torzulása, a nacionalista és globalista eszmék és törekvések vetélkedése, a hagyományos (őshonos vagy évszázadok óta együtt élő) etnikai-nemzeti kisebbségvédelem zárójelbe tétele *versus* a migrációk következtében kialakuló etnikai közösségek, az erőpolitizálás és reálpolitizálás diszkrepanciája csak néhány ok (űrügy) a posztmodernizmus felülvizsgálatára. Dugin (2017) odáig megy, hogy megkérdőjelezi az egész neoliberalizmust. A *Negyedik politikai eszme*² című könyvében Dugin a „rég dolgok” áttekintésének és újraértelmezésének szükségességére figyelmeztet, mondván, hogy a 20. század három nagy politikai eszméje – a konzervativizmus, a fasizmus és a kommunizmus – zsákutcába futott, ugyanakkor az un. „eurázsianizmus”, illetve „nemzeti bolsevizmus” is elégtelenre vizsgázott (Dugin 2017, 7. o.).

Több vagy kevesebb nemzeti szuverenitást a tagállamoknak?

Bár a mai, piacorientált kapitalista rendszerek a neoliberális piacgazdaság és a globalizmus ideológiája alapján szerveződnek, látni lehet gyengeségeiket, hibáikat, amelyek éket vernek az egységre szólító liberális ideológia falába. Tagadhatatlan, hogy az Európai Unió egysége megbomlott az Egyesült Királyság kilépésével, aminek nem csupán jelzésértéke van, sokkal inkább figyelmeztetés arra, hogy az ideológiával baj van. A mai EU-ban sincs rend, ideológiai fegyelem. Egyfelől, liberális elméleti kívánalmakat, ajánlásokat és elvárásokat fogalmaznak meg és fektetnek le dokumentumokban, amelyek sok esetben csak elvek maradnak, mivel kontrolljuk esedékes, részrehajló és késleltetett. Másfelől, a gyakorlat szintjén, erős törekvések figyelhetők meg a nemzeti önrendelkezés jogának kiszélesítésére a politikai cselekvések előkészítésében, amely törekvéseket a liberális eszme nem támogatja. Ebben a játszmában a *top down* elv érvényesül, a felülről jövő irányítás és útmutatás elnyomja az alulról jövő, valóban liberális demokratikus elv érvényesülését. Ebből adódik, hogy az egyesült Európa neoliberális eszménye vagy az ehhez közel álló, de a nemzeti szuverenitás eszméjéből táplálkozó régiók Európájának víziója sem tartja magát elég szilárdan, mivel nem eléggé kidolgozott a róla szóló elképzelés. Néhány, főleg volt szocialista ország kritikákat fogalmaz meg az egyesült európai eszmével szemben, a belügyekhez való viszonyulás szuverén jogát invokálva. A kérdés mára már klasszikusnak tekinthető formája így szól: Több, vagy kevesebb Európát? Több vagy kevesebb nemzeti szuverenitást? Másképpen: inkább a birodalmi, vagy inkább a szövetségi közigazgatás lenne-e a kívánatos?

Az elégedetlenség hangját az is erősíti, hogy az uniós testületeknek ma még nincsenek a társadalmi feszültségek csökkentésére vagy felszámolására irányuló

² A „negyedik politikai eszme” fogalma a liberalizmus kritikájához kapcsolódik, olyan ideológiai alternatíva, amely a liberalizmust felválthatja. Ma még nincs meg ez az ideológia, ma még a liberalizmus ünnepli győzelmét, de már jól láthatóak gyenge pontjai is.

komplex, habermasi értelemben vett deliberatív kommunikációra³ alapozó javaslatok, operacionális terveik, eszközeik. Zavaró az uniós intézmények autokrata viselkedése is, amelynek ideológiai mozgóterve a neoliberális eszme, amelyből kiüresedett a nemzeti hozzáadott érték elve. Nem igaz, hogy nem foglalkoznak vele, de az elvi szinten megfogalmazott javaslatoknak nincs gyakorlati érvényessége, a kontrollmechanizmusok gyenge kidolgozottsága miatt. Például, az Unió szakterületei nem fordítanak kellő figyelmet a társadalmi együttélésben a többség-kisebbség státuszviszonyból adódó problémákra, az ebből fakadó ellentmondásokra, ellentétekre, feszültségekre, amelyek nyilvánvalóan fölzavarják a társadalmi harmónia vizeit. Erre példa, a nemzeti kisebbségek érdekvédelmében elindított polgári kezdeményezésekkel szembeni érdektelenség a brüsszeli vezető testületekben, noha számtalan dokumentum foglalkozik a kisebbségi jogokkal. A kényesebb kisebbségügyi kérdéseket nemzeti hatáskörbe utalják, ahol nyilvánvalóan a többség akarata érvényesül a kisebbségekkel szemben. A kisebbségi státusz nem megfelelő tisztázottsága miatt a kisebbségi csoportok a magukra hagyottság érzésével küzdenek a többséggel szemben, kettős értelemben is, egyfelől az uniós vezetés passzivitása, érzéketlensége, érdektelensége miatt, másfelől, esetenként, a nemzeti kormányok hallgatólagos decentralizáció ellenes politikája miatt. Példaként említhetjük az alulról jövő polgári kezdeményezéseket, úgymint a Magyarok Világszövetségének *Minority Safe Pack* kisebbségvédelmi kezdeményezését, vagy a Székely Nemzeti Tanács nemzeti régiókról szóló európai polgári kezdeményezését, vagy a katalán függetlenedési kísérletre adott uniós választ. Az ilyen és hasonló kezdeményezésekre az uniós szerveknek ma még nincs megnyugtató megoldásuk, modelljük. A neoliberális európai doktrína a globalizmust támogatja, és a gazdasági orientáció bélyegét viseli, ami Dugin (2017) szerint zsákutca. De akkor mivel lehetne ezt felcserélni, helyettesíteni, mi lehetne az a modell, amely a legnagyobb jót eredményezhetné a legtöbb ember számára? Erre ma még nincs válaszunk. A jóléti társadalmak eszméjét ma már az auszteritás elve akadályozza. El kell ismernünk, hogy a liberális eszme győzelmi pozícióban van, de a sokféle neoliberális alternatív elmélet, amelyek az utóbbi évtizedekben születtek, jelzik a liberalizmus megújításának szükségességét.

A társadalmi párbeszéd szükségessége

Dugin (2017) egy „negyedik eszme” kigondolására hívja meg az összes kompetens politikai erőt a „liberalizmus ellen”, a „múlt újraértékelésére” és egy új út, egy új terv kigondolására „a posztmodernitás ellen, a posztindusztriális társadalom ellen, a gyakorlattá váló liberális gondolkodás ellen, valamint a globalizáció ellen, beleértve annak logisztikai és technológiai alapjait is” (Dugin 2017, 15. o.). Ez a negyedik eszme olyan gigantikus többpólusú eszme, melyhez „úgy a jobboldal, mint a baloldal képviselői sok mindent hozzátehetnek”, hiszen már „nem lehet visszatérni a 20. század nem-liberális ideológiáihoz” (Dugin 2017, 7. o.).

³ *A habermasi deliberatív demokrácia elve a hagyományos képviselői demokrácia megújítását fogalmazza meg. A kiüresedő képviselői demokrácia jobban működik, ha széleskörű társadalmi nyilvánosságot kap, ha hangot kaphat a vélemények sokszínűsége, az érdekek és meggyőződések sokfélesége, ha nagyobb társadalmi részvételt biztosít az autokrata hatalommal szemben, illetve a hatalom gyakorlásában.*

A liberalizmus mellett él és virágzik a fundamentalizmus, amely vallási-nemzeti színekben hirdeti az egyedüli érvényes politikai kurzus legitimitását.

A fenti tényből következik a címben megfogalmazott kérdésfelvetés is: értelmes párbeszéd vagy fundamentalizmus? Ma még mindig ez az egyik, általános érdeklődésre számot tartó kérdés.

Az értelmes párbeszéd – nyilvánvalóan – a társadalmi eszmecsere racionális és nem emocionális készítésére, motivációjára utaló fogalom. Habermas a deliberáció eszméjével alapozza meg a hatalom legitimitását. A politikai kultúra megújítása érdekében a konszenzuskeresés, mint elv, hozzájárulhatna a demokrácia elmélyítéséhez. Ennek kiemelt értékei lehetnének példaképpen az átláthatóság, az egyéni szabadság, az identitás megőrzése és a társadalmi egyenlőség. A legitim hatalom az, amely társadalmi konszenzust képvisel, azaz, széleskörű, minden társadalmi érdekcsoportot bevonó felhatalmazással kerül hatalomra és gyakorolja azt. „A hatalom annyiban legitim, amennyiben megfelel a racionálisan indokolható, általános érvényű erkölcsi alapelveknek” (Farkas 2011, 1. o.). A legitim hatalom tehát, konszenzuális társadalmi akaratot testesít meg. A Habermas-féle deliberatív demokrácia a teljes nyilvánosság bevonásával, racionális megfontolások mentén alakítható ki, széleskörű társadalmi vitában – ezt nevezi Habermas (1962) kommunikatív cselekvésnek. Ez minden informális és formális társadalmi érdeket képviselő csoportok bevonását feltételezi, így a döntéseket előkészítő társadalmi vitába minden formális és informális csoportérdek megjeleníthető. A vita célja nem a másikon való felülemelkedés, hanem a racionális konszenzuskeresés. Ez a naivnak tűnő, populista színezetű elmélet nyilvánvalóan eltúlzott elképzelés. A gyakorlatban soha nem tud megvalósulni a habermasi elgondolás, az érdekcsoportok és érdeklobbizók fajsúlybeli különbsége, a politikai eszközök birtoklása és csoportosulásuk aránybeli különbségei, vagy a hagyományt tovább élő politikai kultúrák fogsága miatt. A habermasi konszenzuális demokrácia, vagy ahogy még nevezik deliberatív vagy diskurzív demokrácia, megvalósulása – a teljes nyilvánosság bevonása – kérdéses marad. Egyetlen politikai, hatalmi erő sem érdekelt abban, hogy teljes támogatottsággal legitimálja magát, megelőlegezi a többség támogatásával.

A racionális párbeszéd liberális szükségletből képződik le, mint olyan lehetőség, amelyben a társadalom teljes szegmense aktívan bekapcsolódik és feltárja, megfogalmazza szükségleteit. Erre lehet törekedni, de számolni kell azzal, hogy a konzervatív vagy fundamentalista erők ennek örökös kerékkötői lesznek, ezért az elképzelés utópia marad. Az érdekegyeztetést úgy lehet elképzelni, hogy senki sem ragaszkodik elképzeléseihez körömszakadtáig, csak az értelmes belátás határán belül.

A fundamentalizmus, mint ellenpólus

Az ellentétes póluson a fundamentalizmus helyezkedik el. Heller (1995) szerint fundamentalizmusról akkor van szó, amikor valamely embercsoport egyedüli, abszolút igazsággá emel egy meggyőződést, egy credót vagy egy eszmét, és azt minden racionális érv fölé emeli, ragaszkodva ahhoz, hogy az politikai döntések alapjául szolgáljon. Ez a magatartás sértheti az emberi méltóságot és szabadságot, mert kizárja mások igazságának lehetőségét. Márpedig az emberi méltósághoz és a szabadsághoz való jog alapjog, mint az identitás és önértékelés megtapasztalásának két módzata. „A szabadság emberi létezésünk megtapasztalásának bizonyossága,

amióta áll egész kultúránk, identitásunk és önértékelésünk háttérében, de ami mögé nem kérdezhetünk” (Tollár 1999, 11. o.).

A fundamentalizmus olyan, gyakran valláshoz kapcsolódó magatartás, amely az igazról és helyesről a saját hite és meggyőződése szerint vélekedik, a vélt vagy állított igazságokat megingathatatlan és vitathatatlan fundamentumnak nyilvánítja (Holley 1994). Láncki (2001), Rostoványi (2006), Heller (1995), Tallár (1999) és mások egybehangzó véleménye szerint a fundamentalizmus a kirekesztés és a zártság ideológiája, amely a radikalizmus mentén haladva eljuthat a militarizmus ideológiájáig is. Míg a habermasi elgondolásban a legitim hatalom a racionális konszenzuseresésben kristályosodik ki, addig a fundamentalista ideológia az erőt helyezi ebbe a szerepbe. A fundamentalizmus ideológiája non-racionális, demonstratív, vetélkedő és erősen emocionális, tehát irracionális diskurzus. Manipuláló és indoktrináló ideológia, amely történelmi sérelmekre, vallásdoktrínai igazságokra épül, eszközei az elévülhetetlennek kikiáltott igazságok, valójában illúziók súlykolása, narratívumokba foglalása. Célja a rövidtávú politikai haszonszerés, erőnyerés, felülkerekedés, nyomás alatt tartás. A fundamentalizmus doktrínája ragaszkodik mindahhoz, ami a reflektálatlan jungi (Jung 1993) kollektív tudattalanban jelenik meg, mint vallási, társadalmi vagy történelmi tapasztalat, mint narratíva, mint értelmezett elbeszélés.

Az utóbbi évtizedekben a vallási fundamentalizmus mellett felerősödött a kulturális (nacionalista) fundamentalizmus. „Erről különösen abban az esetben beszélhetünk, ha a kultúra a politikai diskurzus része lesz, s egyfajta kultúralista szemlélet válik uralkodóvá. A kultúra, illetve a kulturális különbség esszencialista felfogása ugyanis nem tűri meg a „másságot”, a más, „idegen” kultúrához tartozókat. Ez a szemlélet szükségszerűen hozza magával a „mi” vs. „ők” szembenállást, az eltérő kulturális identitások abszolutizálását, hiszen a nemzeti identitást a kulturális kizárólagosság alapján határozza meg. Általában a kulturális fundamentalizmus velejárója a xenofóbia, a félelem az idegen(ek)től” (Rostoványi 2016, 128. o.).

Mindkét – láthatóan poláris – álláspont vagy alapvetés a társadalmi-politikai tradíciókból levezethető politikai kultúra mércéje. A liberális rendszerek – kezdve a klasszikus szerződéselméletektől a neoliberalis vagy akár a Nozick-i minimális állam eszméjéig – az értelmes párbeszédre és a társadalmi cselekvésre, részvételre szólítanak fel, legalábbis a szándék és az ideológia szintjén. Elismerik, hogy a társadalmi haladás csak együttes erővel, aktív részvétellel, közös akarattal valósítható meg, egy alulról jövő, dekoncentrált, felelősségmegosztó társadalomszervezési folyamatban, és semmiképpen egy központosított, koncentrált hatalomgyakorlással. Az erők, a kompetenciák összefogása és a társadalmi haladás szolgálatába állítása – jóléti állam – minden felelős kormányerő kötelessége. Ezt diktálja a racionális érv.

Többpólusú globalizáció, mint alternatív világmodell

Napjainkban, némely politikai rendszerek a demokratikus, mások a fundamentális ideológiát részesítik előnyben, de vannak hibridrendszerek is, amelyek sem az egyik, sem a másik ideológia mellett nem köteleződnek el, inkább közöttük lavírozva, hol az egyik, hol a másik eszközeihez nyúlnak. Ezekben a rendszerekben a kettős mérce elvét gyakorolják: ami az egyik érdekcsoport értékrendjében demokratikus jog, a másikéban diszkrimináció, ami az egyik érdekcsoport számára demokratikus önrendelkezéshez való jog, a másik számára hazaárulás. Ilyen társadalmi kontextusban folyamatosan sérül a habermasi elv, a konszenzusereső

demokrácia elve, ami a fundamentalizmus megerősödéséhez vezet. Ezzel ellentétben az értelmes párbeszéd, mint alternatíva, a kulturális nyitottságot, az egyetemes értékeket és normákat helyezi középpontba. A nyitottságot, az empátiát, a toleranciát és a nondiszkriminációt értéknek tekinti, szemben a gyanakvással, a mások lenézésével, lekicsinyítésével, illetve önfelülpozionálással, önmitizálással szemben.

Következésképpen ki kell mondani, hogy a racionális reálpolitizálásban nincs helye a fundamentalista elvnek, az érzelmi, diszkriminatív, nyíltan uszító vagy a szélsőségekkel cinkos politizálásnak. Az állam saját képviselőinek megzabolázásán, az önkény lehetőségének kizárásán kell munkálkodnia, az állampolgárokat meg kell védenie a másoktól való függőségbe kerüléstől (Skinner, 1998). Ott, ahol megállapodik a jólét, a szabadság is megvalósul. A liberális eszme alapján szerveződő Európai Unió is megfogalmaz olyan – most csak az emberi szabadság méltányosság és méltóság doméniumára fókuszálva – általános elveket, mint az antidiszkrimináció, az antirasszizmus, a tolerancia és szolidaritás elve. Ezeket a javaslatokat kellene átmenteni egy esetleges Dugin-féle negyedik ideológiába. Azonban a Dugin féle negyedik eszme még csupán egy elképzelés, egy deziderátum, nem terv, nem kész eszmerendszer. Egy életképes cselekvési terv kidolgozása még várat magára. Ezt a 21. század társadalmainak strukturális, gazdasági és kulturális-geopolitikai valóságához kell alkalmazni.

A 20. század nagy politikai diskurzusai, eszméi mind zsákutcába futottak. A liberalizmus győzelme sem lehet végleges. Az eljövő posztliberális korszakról még nincs konkrét tudásunk, de azt már tapasztaljuk – 2001 szeptember 11-i terrortámadás óta –, hogy a kultúrák terjeszkedni kívánnak. A kérdés az, hogy egymás ellenében-e, vagy egymást támogatva. Vajon nem egy új típusú, többpólusú globalizáció lesz-e a posztliberalizmus útja, egy többpólusú világ”, amelyben „annyi pólus lesz, ahány civilizáció”, hogy az emberiség választhasson a kulturális, paradigmaticus, társadalmi és spirituális alternatívák sokaságából” (Dugin 2017, 129. o.)?

Egy ilyen világmodell a hasonlókat gyűjtené egybe egy-egy nagyobb geopolitikai térben. Azok, akiknek hasonló kulturális örökségük van – a kultúra legtágabb értelmében –, és hasonló jövőképet gondolnak el, létrehozhatnának egyfajta globális nagyövezetet. „Egy ilyen rendszerben a regionalizmus, valamint a helyi, etnikai és vallási közösségek autonóm és független módon megfelelő ütemben fejlődhetnek, amennyiben a nemzeti kormányokra jellemző egységesítő törekvés jelentősen meggyengül” (Dugin 2017, 129. o.). Az Európai Unió közel juthatna ehhez a modellhez, ha a közösségek – nemzeti, nemzetiségi, regionális – autonóm és független fejlődését előtérbe tolná.

Irodalomjegyzék

Dugin, A. (2017). *A negyedik eszme*. (Ford. és szerk. Baranyi T. I.), Debrecen: Kvintesszencia Kiadó.

Farkas, Z. (2011). *A hatalom legitimitásának értelmezései*. <http://midra.uni-miskolc.hu/?docId=18379>, (letöltve: 2020. 05. 25.)

Heller, Á. (1995). “A politika Isten halála után”. *Világosság*. 36(4): 28-39.

Holley, H. (1994). "A 'történelem végétől' a modernség fundamentalizmusáig". *Világosság* 35(8-9): 59-71.

Jung, C. G. (1993). *Az ember és szimbólumai*. Budapest: Göncöl Kiadó,

Lánczi, A. (2001). 'Normák'. In: *A politika reneszánsza. Válogatott írások 1990–2000*. Budapest: Pallas stúdió–Attraktor kft., p. 117-129.

Tollár, F. (1999). *A szabadság és az európai tradíció*. Budapest: Atlantisz Kiadó.

Skinner, Q. (1998). *Liberty Before Liberalism*. New York: Cambridge University Press.

RATIONAL DIALOGUE OR FUNDAMENTALISM

DR. CSANÁD ALBERT-LŐRINCZ

This paper contrasts neoliberal ideas rooted in democratic principles and fundamentalist ideas arising from subjective beliefs in terms of the legitimacy of state power. The political ideologies of the 20th century have all revealed their shortcomings. Today's market-oriented capitalist systems are organized based on the ideology of the neoliberal market economy and globalism, although their weaknesses are evident. The European Union urgently needs not only ideological but also functional strengthening. Social problems such as migration issues or the situation of minorities are still to be solved and could be managed more effectively by concerted efforts. This would require the development of a new political culture that could deepen democracy and also maintain the traditional values of identity, equality, freedom and solidarity. A deliberative and consensus-building dialogue alongside liberal principles could provide a response to emerging social tensions.

Keywords: democracy, liberalism, fundamentalism, legitimacy of power, communities